

LOS TORCEDORES

Prije nekih desetak godina zadesila sam se na otvaranju godišnjeg sajma knjiga u Londonu. Sajam je svečano otvorila Joan Collins. Njezin prvi roman upravo je bio izišao, pa je slavna američko-britanska glumica, novopečena spisateljica i rođena sestra poznate spisateljice Jackie Collins, imala puni kredibilitet da otvori sajam knjiga. Joan Collins pojavila se odjevena kao citat: u ružičastom Chanel kostimiću, s ružičastom tokom na glavi i koketnom mrežicom spuštenom preko očiju. Kao hipnotizirana vukla sam se u gomili posjetitelja, koja se vukla za televizijskim kamerama, koje su se vukle za Joan. Joan je napućivši usta prebirala po izloženim knjigama, baš kao da prebire po *Victoria's Secret* ženskom donjem rublju ili čemu sličnom.

Kakve sve to veze ima s književnošću? Gotovo nikakve. Zašto onda spominjem takve trice kao što je roza kostimić Joan Collins? Zato što su trice okupirale suvremeni književni život i postale važnije od samih knjiga. Važniji je *blurb* na knjizi nego sama knjiga, važnija je fotografija autora na

omotnici knjige nego njezin sadržaj, važnije je da se autor knjige pojavi u kakvim tiražnim novinama i TV-showu nego to što je autor napisao.

Mnogi pisci se u takvu književnom okolišu osjećaju sve nelagodnije. Taj okoliš gusto je naseljen izdavačima, urednicima, agentima, distributerima, mešetarima, stručnjacima za publicitet, knjižarskim lancima, „ljudima iz odjela za prodaju“, televizijskim kamerama, fotografima. Pisac i njegov čitalac, dvije najvažnije karike u lancu, danas su usamljeniji nego ikada.

Što onda preostaje piscu? Da zažmiri na oba oka i da za mjeru vrijednosti fatalistički prihvati vječnost? Kakvu vječnost, kada je starosna dob knjige u miru (u ratu i knjiga brže gine!) tridesetak godina, a onda joj prijete da je papirne bakterije pretvore u kašu! Da se ravna prema nekoj višoj književnoj pravdi? Kakvoj pravdi, kada se loše knjige sve češće napuhuju a dobre prešućuju! Da računa na čitaoca? Kakva čitaoca, kada je čitalac primamljen onim što mu ionako stoji na putu: moćnim knjižarskim lancima, aerodromskim knjižarama i Amazon.comom.

Piscu koji ne prihvati pravila tržišnog života preostaje da izumre. Čitalac koji ne prihvati to što mu tržište nudi osuđen je na književni post

ili na ponovno prečitavanje knjiga koje je već pročitao. Pisac i njegov čitalac danas su osuđeni na život u poluilegali. Svijetom književnosti vladaju proizvođači knjiga. Proizvoditi knjige još uvijek ne znači proizvoditi književnost.

Kao čitalac čeznem za svojim piscem. Prebirem po knjigama s obećavajućim *blurbovima*. Rijetke među njima zadovoljavaju moj čitateljski ukus. Knjižare su sve više slične blještavim supermarketima. Proizvodi izgledaju visokokvalitetno, ali je okus razočaravajući. Baš kao što je voće i povrće izmutiralo i na račun vanjske privlačnosti izgubilo okus, tako su i knjige, one loše i one dobre, izmutirale s vremenom u – osrednju književnost.

Kao pisac čeznem za svojim čitaocem.

Prije godinu ili dvije na moju adresu stiglo je pismo iz Guatemale.

„(...) Vikend sam proveo u Guatemala Cityju. Uzeo sam sobu u hotelu ‘Princess’. Taj hotel volim više od ‘Plaza-las-Americas’ u kojem se skupljaju guatemalski skorojevići. ‘Princess’ gaji britanski stil, svjetla su prigušena, zidovi obloženi tamnim drvetom, sve je nekako baršunasto i meko. Sjedio

sam, dakle, u hotelskoj sali. Za susjednim stolom sjedila su dva mlada Amerikanca. Djelovali su kao poslovni ljudi, u bijelim košuljama dugih rukava, s kravatama, ali su, kao što to često biva s Amerikancima, razgovarali preglasno. Zato sam, umjesto da čitam novine, bio prisiljen slušati njihov razgovor. U jednom trenutku na svoje veliko čuđenje shvatio sam da ne razgovaraju o tržišnoj strategiji osvajanja guatemalskog tržišta nego o književnosti. I što da ti kažem, ionako mi nećeš vjerovati, gotovo ljubavno spominjali su tvoje ime. U jednom trenutku mislio sam da im priđem i kažem da sam tvoj prijatelj, ali nisam, znaš kakav sam stidljiv. Ta mala epizoda držala me u dobrom raspoloženju cijeloga dana..”

Tako je napisao moj prijatelj koji se bio obreo u Guatemali. Nisam povjerovala, ali me njegovo pismo držalo u dobrom raspoloženju nekoliko dana. Zamišljala sam divne guatemalske pejzaže (iako u Guatemali nikada nisam bila) na pozadini kojih dvojica mojih odanih čitalaca u bijelim košuljama vode gotovo ljubavan (to mi se osobito dopalo!) razgovor o mojoj knjizi.

Usput rečeno, kad smo već na toj strani svijeta, nedavno sam saznala da su torcedoresi, kubanski motači cigara, najobrazovanija populacija na

Kubi. Ručno motanje cigara dosadan je, kažu, i mukotrpan posao. Motači cigara sjede u klupama kao u školi i po cio dan premeću u rukama listove duhana. Utješno je, međutim, da na Kubi postoji praksa unajmljivanja čitača. Ti čitači sjede na povišenu mjestu, s knjigom i mikrofonom u ruci, i čitaju. Torcedoresi premeću u rukama listove duhana i slušaju.

Zamišljam zagušljivu radionicu, tešku tropsku vrućinu, zujanje muha, oznojena čela torcedoresa koji dremljivo savijaju listove duhana i upijaju riječi što grgolje s mikrofona. U mojoj fantaziji nema mjesta za Castrove govore, dakako. Kubanski torcedoresi slušaju izabrana djela svjetske književnosti. Svaka cigara natopljena je ljudskim znojem i ritmom riječi koje se slijevaju s mikrofona i kao eho zuje u dremljivim glavama slušača.

Torcedoresi iz moje kubanske maštarije nisu pasivni. Naprotiv, neki su od njih u svome dugogodišnjem radnom vijeku odslušali antologijske stranice, književni ukus takvih izoštren je kao britva, reagiraju na svaku krivo upotrijebljenu riječ, na svaki lažan ton. I ako im se ne sviđa to što čuju, bučno izražavaju svoje

negodovanje i gađaju sirotog čitača teškim kubanskim cigarama.

Najbolja kubanska cigara košta, kažu, četiristotinjak dolara. Da se mene pita, ja bih udarila trostruko veću cijenu. Jer ako su torcedoresi odslušali u svome radnom vijeku cijelu jednu biblioteku, onda je to otprilike kao da je cigaru ručno savio sam George Steiner.

Što se Georgea Steinera tiče, sumnjam da si sveučilišni profesor može priuštiti kubansku cigaru. Ali Joan Collins može. Žena je tiražna spisateljica, pa neka plati za cigaru! Zamišljam da se krug tako zatvara. Tješi me i misao da književna pravda, ma koliko bila slabašna, ipak cirkulira nekim svojim tanjušnim, krivudavim putevima.

Što se mene tiče, odlučila sam da uzmem stvar u svoje ruke i malko pripomognem. Njoj, književnoj pravdi. Priznajem da se u tu svrhu ponekad bavim i fabriciranjem, ali, tja, što ćemo, fabriciranje je dio moga zanata. Tako sam, na primjer, izvrsnoj spisateljici i prijateljici nedavno poslala pismo.

„Draga Marina W.,

(...) Prije mjesec dana zadesila sam se nakratko u Memphisu. Posjetila sam i znameniti 'Arcade

Restaurant' na 540 South Streetu. Naručila sam citatnu stvar: hamburger i 'colu'. Konobar je bio mlad dečko, Indijac malko potuljena izgleda. Kako naručeno nikako nije stizalo, krenula sam prema šanku da ga potražim. Znam da mi nećeš vjerovati, ali tu sam, skrivenog iza šanka, zatekla dečka koji je sjedeći na preokrenutoj plastičnoj kanti zadubljeno čitao tvoju knjigu..."

2000.

ALKEMIJA

This is not a battle to fight.
(Natpis iz jednog njujorškog restorana)

Nedavno sam u novinskoj vijestici pročitala da je na aukciji u londonskom *Sotheby's* mala konzerva govna prodana za 17.250 funti. Vidim, omakla mi se riječ *mala*, kao da bi vijest zvučala prihvatljivije da se radilo o većem govnu. Talijanski umjetnik Pier Manzoni bio je u svoje vrijeme proizveo devedeset konzervi ispunjenih govnom. Konzerve su bile numerirane i signirane, a prodavale su se po trenutnoj tečajnoj cijeni zlata. Moj znanac, *art dealer*, uvjerava me da je cijena smiješno niska.

– Da imam Manzonijevu konzervu mogao bih je u ovom času utopiti za 150.000 baksa – uvjerava me moj znanac.

Ispostavlja se da su danas Manzonijeve konzerve veoma rijetke. Neki su ih nepovjerljivi kupci otvarali ne bi li provjerili je li unutra zaista govno.

– Dok je cijena zlata više-manje stabilna, cijena govna postigla je u zadnjih tridesetak godina astronomski rast. I još uvijek raste – tvrdi moj znanac.

Pretvorba govna u zlato ipak nije jednostavna stvar, jer da je tako svi bismo bili bogati. Potrebne su institucije, galerije, mediji, tržište, publicitet, interpretatori (ti koji će objasniti značenje umjetničke geste), promotori, *art dealeri*, kritičari, i dakako, konzumenti. Čak i kada je govno dobro „upakirano“ i kada cio promotivni tim navija *beam it up*, još uvijek nije sigurno da će transmisija uspjeti.

Najveći šok u formiranom istočnoevropskom piscu koji se obreo na zapadnom književnom tržištu izaziva odsustvo književnovrijednosnih kriterija. Jer vrijednosni kriteriji bili su kapital koji je naš *Istočnjak* marljivo zgرتao cijeli svoj književni život. A onda se ispostavilo da kapital ne vrijedi ni pišljiva boba.

U zatvorenim, netržišnim kulturama nisu postojale podjele na dobru i lošu književnost. Postojala je književnost i postojalo je „smeće“. Kultura se dijelila na službenu i podzemnu. Podzemna književnost je, kao pokret otpora, zauzimala (s pravom ili ne) daleko više mjesto

na neslužbenoj ljestvici književnih vrijednosti. Istočnoevropski književnici, tako su barem sami vjerovali, kretali su se u svijetu jasnih književnovrijednosnih koordinata. Marljivo su u svojim podzemnim književnim radionicama kovali čelik svojih književnih uvjerenja. Zauzvrat su dobivali obilatu moralnu i emocionalnu potporu svoje čitalačke okoline. I jedni i drugi – i pisci i njihovi čitaoci – imali su na raspolaganju beskonačno mnogo vremena, i onog svakodnevnog i onog „historijskog”. A da bi čovjek uopće saznao što je zaista dobro, potrebno je vrijeme. Zapadnjački pojam *time investment* bio je u Istočnoj Evropi kulturna nepoznanica.

Kada su istočnoevropski pisci konačno izmiljeli iz svoga podzemlja, stupili su na globalno književno tržište kao samouvjereni književni arbitri, kao nepogrešivi znalci razlike. Donijeli su sa sobom svijest o svojoj izabranosti (Muze su odlučile, ne oni) i svijest da na nju, na književnu umjetnost, imaju neotuđivo pravo.

Susret s književnim tržištem bio je za Istočnjake intiman potres najvećeg stupnja, gubitak tla pod nogama, strašan udarac u spisateljski ego.

– O, vi ste pisac?

– Da – odgovara naš *Istočnjak* nastojeći da zvuči skromno i da kao dobro odgojen čovjek svojom izabranošću ne ponižava one koji to nisu.

– Koja koincidencija! I naša desetogodišnja kći upravo završava roman. Imamo i izdavača!

I eto prve uvrede koju naš *Istočnjak* milom ili silom mora progutati. On sam nema čak ni izdavača. A ubrzo će otkriti da je svijet književnoga tržišta gusto naseljen „izabranicima” kao što je i on sam, s kolegama. Kolege su prostitutke koje pišu svoje memoare, sportaši koji opisuju svoje sportske živote, prijateljice slavnih ubojica koje opisuju ubojice s intimnije strane, tu su i advokati-pisci, ribolovci-pisci, teoretičari književnosti-pisci, tu su i bezbrojni tragaoci za vlastitim identitetom, tu je i cijela vojska onih koje je netko uvrijedio, silovao, tukao ili nagazio na žulj i koji hrle da svijetu u pismenu obliku saopće dramu svoje dugo zatirane uvrede...

Naš *Istočnjak* ostaje duboko potresen, ne vjeruje da svi ti „kolege” imaju ista prava kao i on, da su u svijetu književne demokracije svi jednaki, da svi imaju pravo, i na knjigu i na književni uspjeh. Ne ostavlja ga, međutim, nada da će (književnohistorijska) pravda na kraju pobijediti, da će se već sutradan sve vratiti na svoje mjesto,

da će prostitutke ostati prostitutkama, a ribolovci ribolovcima. Protiv same demokracije nema ništa; naprotiv, dolazeći odakle dolazi najbolje zna njezinu vrijednost, ali ne u književnosti i umjetnosti, zaboga!

Naš *Istočnjak* se vara. Nadasve uzbudljiv život jednog ribolovca ima veću tržišnu vrijednost od *Istočnjakovih* ideja o Velikoj Književnosti. A svijet književnog tržišta nije samo svijet trenutna *glamoura*, kako to naš *Istočnjak* misli tješeći samoga sebe. Moćno književno tržište, a ne pisci, arbitri dobrog ukusa i kritičari, ruši i uspostavlja estetske vrijednosti.

Nedavno sam za vrijeme kratkodnevna boravka u Moskvi upoznala jednu moskovsku spisateljicu. Izgledala je veoma impresivno, sva u šljokicama, sva u perju, da sam je upoznala u New Yorku pomislila bih da je travestit. Poklonila mi je dva toma svoje knjige s naslovom *Zapisi na grudnjacima (Zapiski na liftčikah)*. Autorica je bila tzv. žena iz naroda, bivša konobarica, ili takvo što. Napisala je roman o svome ženskom i sovjetskom životu. I knjiga ide kao luda, rekla je.

– A što u zadnje vrijeme radi Solženjicin? – upitala sam glupo. Solženjicin me u tom trenutku zaista malo zanimalo.

– A? – zinula je autorica *Zapisa na grudnjacima*.

U „carstvu banalnosti“, pisao je Vladimir Nabokov, „ne donosi trijumf knjiga nego čitalačka publika“.

Nedavno sam iz znatiželje posjetila *web-site* Paula Coelhoa, autora ikoničkog djela *Alkemičar*. Djelo, koje je, kažu kritičari, interkonfesionalno, transcendentalno, inspirativno, u kojem se mlati prazna slama, ima svoju milijunsku čitalačku publiku diljem svijeta. Od dvjestotinjak oduševljenih čitalaca na *webu* je samo dvoje izrazilo blagu sumnju u alkemičarev talent. Na sumnjičavce su odmah skočili demokratski osviješteni Coelhoovi obožavaoci tražeći od Amazondotkoma (kao da je Amazon.com kakav književni KGB ili CIA) da takve komentare više ne pripušta na *web*.

Pitala sam se zašto su konzumenti pobjedničkih proizvoda tako žestoki i netolerantni. Na isti agresivan ton, spremnost na borbu do iscrpljenja, nailazila sam svaki put kad bih izrazila sumnju u vrijednost bilo kojeg djela koje je ionako imalo svoje milijunske obožavatelje.

Što je to što tako čvrsto ujedinjuje milijunsku vojsku ljubitelja *Alkemičara* i što je to što tako

lako razjedinjuje grupicu ljubitelja Bohumila Hrabala? Što je to što tjera milijune ljudi da rone suze dok gledaju *Titanik*, i što je to što goni luđaka da nožem iskasapi umjetničko platno u kakvu muzeju? Što je to što tjera milijune ljudi na svijetu da rone suze za princezom Dianom, a ostanu ravnodušni kada odapne njihov susjed? I čini se da znam odgovor, ali ću ga radije prešutjeti jer od odgovora prestravljena drhtim...

– Ja dobro znam da je ta knjiga *shit* – rekao je za neku knjigu moj znanac, profesor književnosti na jednom evropskom sveučilištu. – *But I loooooove it!* – zatulio je produživši dužinu vokala „a” za nekoliko puta.

„Amerikanci vole ‘smeće’. Nije ‘smeće’ to što me brine, već ljubav prema njemu”, rekao je George Santayana. Rekao je to u času kada još nije znao da ćemo jednoga dana svi postati Amerikanci.

Pa ipak, ima, valjda, nečega i u samoj prirodi *shita* što ga čini tako voooooooooljenim. I ma koliko se teoretičari popularne kulture trudili da nam objasne što bi to sve trebalo biti, najatraktivnijom stranom *shita* ipak ostaje njegova – raspoloživost. *Availability*. *Shit* je dostupan svima, *shit* je to što nas sve ujedinjuje, o *shit* se svaki čas možemo spotaknuti, svaki čas u njega ugaziti, poskliznuti

se, *shit* nas prati u stopu, *shit* strpljivo čeka pred našim pragom. (Kao govno na kiši, glasi jedna melankolična narodna izreka.) Pa tko ga onda, govno, ne bi volio! A samo je ljubav ta magična formula koja svako govno pretvara u zlato.

1999.

AGENTI & SKAUTI

Prije godinu-dvije boravila sam godinu dana u Americi u svojstvu predavača književnosti na jednom američkom sveučilištu. Iz ranijih posjeta naučila sam nekoliko rutinskih birokratskih stvari koje je stranac dužan ispuniti prilikom dolaska. Jedna je zdravstveno osiguranje. U fakultetskom uredu za inostrane predavače i studente ponudili su mi formular koji sam uredno ispunila i priložila ček. Preostali su još detalji koje sam trebala utanačiti sa svojim agentom. Nazvala sam osiguravajući ured. Dali su mi ime agenta, Skip Woody, rekli su, ali isti trenutno nije *available*. Ostavila sam broj svoga telefona. Skip Woody nije se javljao. Nakon tri mjeseca bezuspješnog nazivanja odlučila sam da osobno potražim Skipa Woodyja. Skip Woody opet nije bio *available*, ali su mi u uredu savjetovali da traljavo zdravstveno osiguranje, koje je zastupao Skip Woody, promijenim za bolje. Ispunila sam novi formular i priložila ček. Agent kojeg sam trebala kontaktirati oko detalja ovaj put nije imao ime nego broj 3424. Nakon nekog vremena nazvala sam ured i tražila da razgovaram s agentom 3424. Ni 3424 nije bio

available. Proteklo je novih mjesec dana i ja sam ponovo nazvala.

– Trebala bih agenta 3424 – rekla sam sekretarici nakon dugog čekanja. – Oh, Skip Woody! Nažalost nije *available*.

Ispostavilo se da je Skip Woody bio agent za oba osiguranja. Sve u svemu, fantomski agent zdravstvenog osiguranja Skip Woody i 3424 ostao je za mene nepoznanicom sve do kraja moga boravka. Račune medicinskih usluga platila sam na kraju iz svoga džepa. Činjenica da imam čak dvije police zdravstvenog osiguranja nije pomogla.

– Nisi imala sreće – slegla je ramenima kolegica kojoj sam se požalila, baš kao da se radi o lutriji a ne o plaćenju usluzi.

Slično je i s književnim agentima, točnije – ja ni s njima nemam sreće. Nikada nisu *available*. Lakše je, pretpostavljam, dobiti telefonom Bijelu kuću nego živi glas književnog agenta. Veza s književnim agentom zauvijek ostaje mutnom.

Svi moji književni agenti bili su agentice. Tri su imale sekretare, mlade, naočite, ljubazne i načitanane muškarce. Muške tajnice vidala sam prije samo u soap-operama: u *Dinastiji*, gdje je zločesta Alexis višestruko iskorištavala usluge

naočitog Dextera; u *The Bold and the Beautiful*, gdje su postarije poslovne žene okružene naočitim mladim muškarcima koji ih s obožavanjem servisiraju.

Odakle se regrutiraju književni agenti? Ne bih znala reći, ali agentice koje sam ja poznavala nisu završile ni Princeton niti Yale. Prva je bila domaćica kojoj je bračna rutina dosadila pa je odlučila da se upusti u poslovnu avanturu koja ništa ne košta (ta mi je zaračunavala poštanske usluge i uzimala deset posto od honorara), a donosi kontakte koji razbijaju provincijsku dosadu. Druga je od bankovne službenice postala agentica (ta je uzimala petnaest posto od mojih honorara).

Treća je od tajnice u književnoj agenciji postala vlasnica. Ta je pristala da me stavi na svoju listu, ali uz preporuku jednoga poznatog pisca. Na tome se sve i završilo. Istina, pokušavala sam je zvati, ali bi svaki put zaboravila moje ime i nikako se nije mogla sjetiti tko sam.

– Ja sam ona od koje ste ubrali procent već četiri puta! – rekla sam.

– Hm... – protisnula je ravnodušno. – Kako ste ono rekli da se zovete?!

Poslije sam saznala da se posve opravdano nije mogla sjetiti moga imena jer je imala na svojoj listi nekih tristotinjak autora.

Četvrta je zapamtila moje ime i prezime, ali nije uspijevala zapamtiti imena izdavača. Miješala je *feltrinelli* i *fettucine*, *gallimard* i *gauloise*, *inaudi* i *audi*.

Agenti, skauti i subagenti uspješno su premrežili današnje književno tržište kao pauci. Skauti njuškaju uokolo, *minglaju* i *partijaju*, dokazujući da i *life style* može biti profesija. Oni osluškuju tračeve o recentnoj književnoj produkciji i usput pamte nova književna imena. Imena dojavljaju agentima i subagentima. Subagenti i agenti čvrsto su povezani, baš kao Skip Woody i agent broj 3424. Engleski agent, na primjer, imaće svog francuskog subagenta, a francuski agent svog engleskog subagenta. Tako je jedna osoba istodobno i agent i višestruki subagent. To jest, komu agent, a komu subagent. Ako pisac napusti jednog agenta i uzme drugoga, može se lako dogoditi da je taj drugi samo subagent onog prvog agenta. Piscu nakon takvih iskustava ne preostaje ništa drugo nego da se prepusti nemirima paranoje i bespomoćno se vrti u istom krugu. Kako stvari izgledaju na

samom vrhu književnoga jet-seta ne znam, ali pretpostavljam – isto. Osim što je u pitanju mnogo, mnogo veća lova.

A što se paranoje i socijalnih igara tiče čini se da su na književnom tržištu i mnogi agenti, baš kao i mnogi autori, naprosto nužno zlo. Jer u svijetu visokog jet-seta, bogatih *party givera*, socijalita, urednika-zvijezda, agenata-zvijezda, izdavača-zvijezda, u svijetu moćnih medijskih konglomerata, gdje je i samo izdavaštvo mali propratni biznis koji ne donosi mnogo, u svijetu gdje jednokratni honorar *catering*-umjetnika (ili kuhara) višestruko premašuje honorare ozbiljnih pisaca, u svijetu gdje memoari Monice Lewinsky imaju neusporedivo veći medijski publicitet od sabranih djela Marcela Prousta, dakle, u svijetu moćnika stvari fermentiraju drukčije. Kako drukčije ne bih znala reći, nisam tamo bila i vino s njima pila. Zato se u ovom času s izvjesnom nježnošću prisjećam svoje prve agentice. Prije nekoliko godina, na jednom evropskom sajmu knjiga, iz razglasa se najednom začulo moje ime. Poziv da se javim na *meeting point* ponovili su čak tri puta. Kad sam se dovukla do *meeting pointa* tamo me čekala moja agentica.

– Dobro sam to smislila, a? – rekla je veselo.

– Što to?

– Tvoje ime ponovili su na razglasu čak tri puta!

Za originalnu ideju promocije svoga autora moja agentica nije ništa naplatila. Jer je i korištenje razglasa bilo besplatno.

A potragu za agentom nastavljam sve u nadi da ću jednoga dana naći pravoga. Prije nekog vremena pronašla sam agenta koji je doktorirao klasičnu filologiju na američkom sveučilištu Yale. Ohrabrena referencama, poslala sam mu rukopis. Nakon nekog vremena stiglo je pismo.

„Pročitao sam vaš rukopis. To je elegantno, neobično i nekonvencionalno djelo. Drugim riječima, teško da bi američki izdavači kupili jedno tako esencijalno ‘evropsko’ djelo. Kao ljubitelju evropske književnosti teško mi je priznati da je borba s otporom američkih izdavača (ali i čitatelja) prema evropskoj prozi uzaludna. Postoje, dakako, iznimke, ali rijetke. Volio bih kada bih mogao biti od veće pomoći i kada bi moj odgovor mogao biti optimističniji.

S velikim poštovanjem, srdačno vaš

XY.”

U isto vrijeme stiglo je pismo od francuskog agenta.

„Nisam pročitao vaš rukopis, ali nemam sumnje da se radi o izuzetnom književnom djelu. Ipak, teško da bismo ga u ovom trenutku mogli prodati ijednom zapadnoevropskom izdavaču. Istočnoevropljani više nisu u trendu, što je, dakako, tužno, ali je istinito. Ako Solženjicin, nobelovac, ima problema da nađe izdavača, onda nama ne preostaje drugo nego da pričekamo sretnija vremena.

Srdačno vas pozdravljam,
XY.”

U isto vrijeme stiglo je pismo od mog bivšeg hrvatskog izdavača.

„Čovječe, deset godina bila si na crnoj listi, prirodno je da su te čitaoci zaboravili! Danas tvoju knjigu ne bi kupilo više od desetak ljudi. Domaće pisce ionako više nitko ne čita. Od antirežimskih zaziru, režimski im se gade, a ni te, ‘ni riba ni meso’, ne kupuju. Knjiga je skupa. Ovako ili onako isto ti se hvata. Jedino je hrvatsko izdanje *Mein*

Kampf imalo fantastičnu prođu, Hitler i Coelho.
Pa ti sad vidi.

Tvoj,
XY.”

1999.

ŽENE, PUŠENJE I KNJIŽEVNOST

U starom sovjetskom filmu *Četrdeset i prvi*, snimljenom prema istoimenu romanu B. Lavrenjeva, postoji jedna scena. Priča govori o mladoj, hrabroj crvenoarmejski koja je zarobila neprijatelja, naočitog bjelogardijskog oficira. Njih dvoje provode vrijeme u pustinjskoj kolibi čekajući da naiđe njezina jedinica. Crvenoarmejska širokog i nedogmatičnog srca zaljubljuje se u svoga naočitog ideološkog neprijatelja. U jednom času njezinu zarobljeniku ponestane cigaretnog papira. Ona velikodušno nudi zarobljeniku jedinu dragocjenost koju posjeduje, skromnu bilježnicu sa svojim stihovima. Bijeli oficir zamata duhan u crvenoarmejske stihove i naočigled svekolikog filmskog gledateljstva drsko puši, sve dok ne popuši i posljednji stih.

Možemo li zamisliti obrnutu scenu? Ne. Jer citirana scena, ma koliko naivna i dirljiva, mnogo je više od filmske scene, ona je metaforički sažetak povijesti ženske pismenosti, odnosa žena prema

vlastitoj kreativnosti, odnosa muškaraca prema ženskoj kreativnosti.

Muškarci su u povijesti ženske književne strasti pretvarali u pepeo. Žene su se u povijesti žrtvovale za književnost. Mnoge su književnosti u mračnijim trenucima svoje povijesti opstale zahvaljujući isključivo ženama. Prisjetimo se samo kako je Nadežda Mandelštam uporno pamtila Osipove stihove. Spasila je tako mnoge Mandelštamove pjesme od moćnog Staljinova prsta na tipci *delete*. Podsjetimo se: supruge, ljubavnice, prijateljice, obožavateljice, prevoditeljice, pratiteljice, darovateljice, žene mecene, prepisivačice, tipkačice, korektorice, odane urednice, mudre književne pregovaračice i agentkinje, inspiratorice, muze, savjetnice, vatrene podražavateljice, nježne puniteljice književnih lula, marljive sobarice spisateljskih kabineta, pažljive kuharice, vrijedne arhivarke, bibliotekarke, strastvene čitateljice, pouzdane čuvarice rukopisa, žive sfinge u posmrtnim književničkim hramovima, spremačice u kućnim muzejima umrlih književnika, laštilice književničkih bista, usisivačice prašine s književničkih sabranih djela, frenetične zagovarateljice društava za obožavanje mrtvih i živih pjesnika, žene, žene, žene...

Kompjutorskim jezikom rečeno žene su u povijesti „sejvale” književne tekstove, a muškarci su ih „deletirali”. Koliki su samo muškarci – diktatori, moćnici, cenzori, luđaci, piromani, vojskovođe, carevi, vođe, policajci – bili mrzitelji pisane riječi! Ako je koja žena ponekad i zamotala svježu ribu u stihove kakva pjesničića, što je to prema spaljenim knjigama za vrijeme vladavine kineskog cara Shih Huang Tija?! Ako se i dogodilo da je koja žena nekom poemom podložila kolač u pećnici da ne zagori, što je to prema tonama rukopisa koje je uništio KGB?! Ako je koja kakvom knjižicom potpalila vatru u ognjištu, što je to prema dimu od knjiga koje su gorjele na nacističkim lomačama?! Ako je koja kakvom stranicom romana obrisala prozore, što je to prema onom pepelu koji je ostao nakon Karadžić-Mladićeva granatiranja sarajevske biblioteke?

Možemo li zamisliti obrnutu sliku? Ne možemo. Jer obrnuta slika je naprosto nezamisliva. Žene su u povijesti bile čitačice, žene su bile te mušice koje su se lovile na udicu pisane riječi, žene su bile čitateljska publika. Tako su u jednoj maloj književnosti, hrvatskoj, sredinom 19. stoljeća muški pisci morali nagovarati žensku publiku da prestane čitati književnost na njemačkom jeziku jer njih, domaće pisce, nije imao tko drugi čitati.

„Domorodcu sarce od žalosti puca čuvši gdie ne samo odličnie nego i prostih građanah kćeri pospardno o narodnom jeziku govore”, žali se tako jedan hrvatski pisac iz devetnaestog stoljeća. I hrvatske čitateljice, žene dobrih srca, sažalile su se i počele, zijevajući od dosade, čitati domaće pisce. Tako se s punim pravom može reći da književnost te male zemlje počinje od njih, od ženskih čitateljica.

Žene su oduvijek bile dobri kućni duhovi književnosti. Žene su talasoni: metaforički rečeno u svaku književnu kuću ugrađena je sjena njezine prave graditeljice, žene. Za svoj trud žene su obično nagrađene autorskom zahvalom, najčešće kolektivnom. Jer njihova imena obično su pri dnu dugog popisa imena urednika, agenata, izdavača, prijatelja i institucija. Pri dnu te piramide, kao talason, ugrađena je sjenka neke Mary, neke Jane, neke Vere.¹

¹ Stacy Schiff, autorica biografije *Vera (Mrs. Vladimir Nabokov)* piše: „Sudeći prema popisu stvari koje Nabokov nikada nije naučio obavljati – tipkati na pisaćem stroju, voziti kola, govoriti njemački, pronaći izgubljenu stvar, sklopiti kišobran, odgovoriti na telefonski poziv, razrezati spojene stranice u knjizi, posvetiti nešto vremena filistrima – lako je zaključiti na što je Vera potrošila život.”

Vratimo se na početak i recimo da je povijest žena, knjiga i dima neodvojiva, ona je gotovo zajednička. Samo su žene i knjige spaljivane na inkvizicijskim lomačama. Udio muškaraca u povijesnom pepelu statistički je zanemariv.

Žene vještice (pismene žene) i knjige (izvor znanja i užitka) proglašavane su u povijesti čovječanstva, svaki put kad je to zatrebalo, djelom Đavola.² Taj tragičan lanac zatvoren je u metafori samoubojstva Sylvie Plath, koja je okončala vlastiti život gurnuvši glavu u kućni krematorij, u pećnicu, u suvenirnu repliku pakla.

Prekinimo našu tužnu priču na ovome mjestu jednim svjetlijim, ponovo ruskim primjerom. Jedna je moskovska mama bila veoma zabrinuta za svoga sina, iako za to nije bilo razloga: sin je bio odličan đak, ljubitelj književnosti, idolopoklonik Puškina... Ipak, ta mama je strepila od najvećeg zla, droge, pa je za svaki slučaj redovito pretraživala sinovljeve džepove. Jednoga dana konačno je

² U američkom filmu Taylora Hackforda *The Devil's Advocate* zanimljiva je moderna reprezentacija Đavola. Naime, Đavo (Al Pacino) i njegova ženska (!) svita prepoznaju se po dva važna detalja: oni puše (u Americi danas ne puši nitko osim nečiste sile!) i elokventno se služe stranim jezicima (obrazovani spadaju u nečistu silu!).

pronašla to što je tražila: mali, tamnosmeđi grumenčić pažljivo umotan u staniol. Umjesto da uništi zlokobni grumenčić, ta hrabra žena odlučila je da na sebi provjeri moć droge. Iako nije imala baš nikakva iskustva, nekako je smotala *joint* i zapalila. Opći osjećaj ugone i opuštenosti grubo je prekinuo sin koji se pojavio na vratima.

– Gdje je moj grumenčić?! – dreknuo je mladač.

– Popušila sam ga – rekla je vedro mama.

Grumenčić nije bio hašiš, kako je to mama mislila, nego zemlja s navodnog Puškinova groba, sinovljeva relikvija. Tako je mama popušila Puškina. Tako se ta hrabra žena, i ne znajući to, osvetila za stihove nesebične crvenoarmejske pretvorene u pepeo. Tako je ta anonimna žena, i ne znajući to, možda okrenula novu, revolucionarnu stranicu u povijesti književnosti. Kažem, možda. Za svaki slučaj: hvala joj!

1997.

//////////////////////////////////////**DUBRAVKA UGREŠIĆ**
objavila je knjige priča *Poza za prozu* (1978) i *Život je bajka* (1983), romane *Štefica Cvek u raljama života* (1981), *Forsiranje romana-reke* (1988), *Muzej bezuvjetne predaje* (1997), *Ministarstvo boli* (2004) i *Baba Jaga je snijela jaje* (2008), i zbirke eseja *Američki fikcionar* (1993), *Kultura laži* (1996), *Zabranjeno čitanje* (2001), *Nikog nema doma* (2005) i *Napad na mini bar* (2010). Dela su joj prevođena na gotovo sve evropske jezike. Za svoju prozu i eseje dobila je brojne međunarodne nagrade i priznanja. Živi u Amsterdamu. Više o autorki na www.dubravkaugresic.com.

Na sajtu Peščanika (<http://pescanik.net/content/view/6820/171/>) nalazi se audio knjiga Dubravke Ugrešić *Napad na minibar*. Tekstove čitaju Dubravka Ugrešić i glumica Mirjana Karanović.

////////////////////GOST U KNJIZI: IVAN SLAMNIG

BARBARA

Večernja čakula barba Nike

Barbara bješe bijela boka
Barbara bješe čvrsta, široka
Barbara bješe naša dika

Barbara, Barbara, lijepa ko slika.
Kad si je vidio, gospe draga,
kako je stasita sprijeda i straga,
srce se strese ko val na žalu
ko štandarac lagan na maestralu.

To je lađa što rijetko se rađa
to je prova staroga kova,
to je krma što sitno se drma
kad vješto promiče između molova
ko mlada krčmarica između stolova
(Ah, barba, barba, gdje nam je Barbara
Modro, i bijelo i crno farbana!)

Je l' danas u brodova takav stas,

ima l' još ljudi poput nas,
ima l' još mora, ima l' zemalja,
ima l' još vina, koje valja?

U kakvim olujama imadoh sreću!
Na kakvim sam munjama palio svijećú!
Koliko puta rekoh na siki:
„Kupit ću sviću svetom Niki
ako se spasimo Barbara i ja,
e tutti quanti in compagnia.”

Kakvo sve more vidjeh daleko!
Bilo je jedno bijelo ko mlijeko,
morske smo krave muzli jutrom,
uvečer – bijeli kruh sa putrom.
A žuto more žuto ko limun!
Odonnda sam za skorbut imun.

Bijela jedra i bijela bedra,
svoje glava Barbara, Barbara dobra,
spora ko kornjača, spora ko kobra,
nijedan brod nije joj rod!

More je tamnocrvene boje,

stari mornari na palubi stoje.
„Parone, dobar odabrate pravac,
more je gusti stari plavac.”
„Još jedan kablíć nek prođe kroz stroj
provjere radi“ – nalog je moj.

„Barbaro brodi, more nam godi,
nijedna stvar nije ti par.”

I tako Barbara sve dalja i dalja,
crvenim morem se pospano valja

e il naufragar m'e dolce in questo mar.*

* Ital.: I slatko mi je doživeti brodolom u ovom moru.

STARI PRIJATELJ

Imam starog prijatelja.
Za nekoliko stvari služe stari prijatelji.
Prvo, po njima vidimo da starimo.
A onda, razabiremo, da smo drugačiji.
Dobar stari prijatelj uvijek je pomalo sporedan.

Tolerirat će te
Ne trebaš biti oprezan s njime.

Stari prijatelju, o stari prijatelju,
jezik ti je odlakavio: mjesto da kažeš
da ne govorim gluposti, ti se samo pristojno
smješkaš.

UBILI SU GA CIGLAMA

Ubili su ga, ciglama: crvenim, ciglama,
pod zidom, pod zidom, pod zidom.
Žute mu, kosti: hlape u, iglama,
a bio je pitom i, pitom.

Jedan žuti, i brkati: jedan crveni, crknuti,
jedan zelen, i rogat ko jelen,
u sjeni, pljesnivog, zida,

ubili su ga, ciglama: crvenim, ciglama,
crvenu, mrlju su, prekrili, priglama,
iz svega se, izvuko, samo, repić:
otpuzo, pa se: uvuko, u zid,
u zid, uzi, duzi.

BUKOLIČNOM, TRIJEZNOM ČITAOCU

Čitaoče, teksta nema,
ti si sam na startu,
sve se stvara u tvom duhu,
sude Bonn i Tartu.

Nema teksta pa ni pisca:
piri maštu tvoju
android od rešetkica
sklon kratkome spoju.

Čitalice, nema mene,
ni onog što nudih.
Ostala si samo ti.
E pa sretna budi.

//////////////////////**IVAN SLAMNIG** (1930–2001)
pisao je pesme, prozu i eseje. Priredio je nekoliko
antologija hrvatske poezije, prevodio sa engleskog
i ruskog jezika. Jedan je od najznačajnijih pesnika
druge polovine dvadesetog veka. Pjesma „Barbara”
u izvođenju Zvonka Spišića bila je muzički hit
1975. godine.

edicija **MALA KUTIJA**, drugo kolo
knjiga prva

DUBRAVKA UGREŠIĆ

ZABRANJENO ČITANJE

Izdavač: Grupa 484 / www.grupa484.org.rs

Za izdavača: Vladimir Petronijević

Izabrala i uredila: Ružica Marjanović

Autorka teksta na poleđini: Tanja Ilić,
učenica trećeg razreda gimnazije

Lektura i korektura: Slavica Miletić

Grafički oblikuje: Škart

Štampa: Standard 2

Beograd, 2011.

Ova publikacija je urađena uz pomoć Evropske unije.
Sadržaj publikacije je isključiva odgovornost autora i
izdavača i ne predstavlja stavove Evropske unije.

